

PhDr. Jan Eichler

Francouzská koncepce použití ozbrojených sil

Všechny členské státy NATO se zabývají vyhodnocováním mezinárodní situace a jejího dopadu na výstavbu, přípravu a případné nasazení svých ozbrojených sil. Jedním z nich je i Francie - její souhrnná odpověď na všechny změny je zakotvena v dokumentu nazvaném „Koncepce použití ozbrojených sil“, s jehož obsahem se můžeme seznámit v následujícím článku.

* * *

Jedná se o rozsáhlý koncepční materiál rozdělený do čtyř kapitol. První kapitola hodnotí politicko-vojenskou situaci ve světě deset let po skončení studené války. Druhá kapitola charakterizuje hlavní rysy všeobecné vojenské strategie Francie. Třetí kapitola se zabývá hlavními schopnostmi, kterými se musí vyznačovat francouzské ozbrojené síly. Závěrečná, čtvrtá kapitola pak představuje celkovou koncepci možného nasazení francouzských ozbrojených sil.

Charakteristika politicko-vojenského rámce použití ozbrojených sil

V úvodu této kapitoly se zdůrazňuje, že v současné Evropě neexistuje žádný zdroj velkého válečného konfliktu, mír však nadále zůstává křehkým. Důvodem je především existence několika zón nestability v Evropě i v jejím blízkém okolí, ve kterých stále přetrvává řada problémů, odvíjejících se od ekonomických, národnostních či náboženských příčin. Tato ohniska napětí se pak mohou stát i zdrojem krizí. Francouzská bezpečnostní a obranná politika se proto zaměřuje především na prosazování státních zájmů země ve třech úrovních. Nejvýše stojí národní zájmy - ochrana územní celistvosti, státní svrchovanosti a normálního života obyvatelstva. Strategické zájmy tvoří ochrana míru v Evropě a v přilehlých oblastech a zajišťování ekonomické činnosti země, včetně volné výměny zboží, služeb a lidí. A konečně mocenské zájmy vyplývají ze zodpovědnosti Francie v mezinárodních vztazích, jež je daná zejména statutem stálého člena Rady bezpečnosti OSN a jaderného státu. Společným jmenovatelem pro všechny tři roviny zájmů na počátku tohoto století je předcházení konfliktů a zvládání krizí.

Z výše uvedených skutečností se pak odvíjejí také čtyři hlavní úkoly ozbrojených sil. Na prvním místě stojí neustálá ochrana životních zájmů země proti jakékoliv formě agrese. Následuje aktivní příspěvek k bezpečnosti a obraně evropského a středo-mořského prostoru a v dlouhodobější perspektivě pak i dosažení roviny společné evropské obrany. Třetím posláním je aktivní podpora všech akcí ve prospěch míru a mezinárodního práva. V neposlední řadě pak jde o zajišťování úkolů ochrany veřejného pořádku.

Hlavní rysy vojenské strategie

Vojenská strategie Francouzské republiky je vymezována na základě čtyř hlavních strategických funkcí, kterými jsou odstrašování, prevence, projekce síly a ochrana.

Odstrašování si zachovává svůj význam i deset let po skončení studené války. Zůstává nejvyšší zárukou nezávislosti a bezpečnosti země, nadále má výlučně obranný charakter a jeho smyslem je chránit národní zájmy země proti každé agresi, ať už by měla jakoukoli podobu či zdroj. Jeho smyslem zůstává jasné poselství, že úderem na Francii by kterýkoli agresor riskoval takové ztráty a újmy na své straně, které by mnohonásobně převýšily možné zisky agrese. Jediným, kdo o případném použití jaderných zbraní může rozhodnout, je prezident republiky.

Důrazem na politickou kontrolu jaderných zbraní na všech stupních se Francie vždy lišila od USA, kde rozhodování o nasazení jaderných zbraní na taktické a operační úrovni bylo vyhrazeno velitelům armádních sborů.

Francie se důsledně drží zásady minimální dostatečnosti svého jaderného arzenálu, a proto v uplynulém desetiletí výrazně snížila počet svých jaderných zbraní a zcela zrušila divizi ze země odpalovaných řízených střel. Premiér Jospin ve svém vystoupení před generalitou francouzské armády na konci roku 1999 zdůraznil, že jaderné zbraně jsou základním prvkem obrany země a zárukou toho, že její zájmy nebudou ohroženy nepřátelským státem. Jsou také jejím příspěvkem k bezpečnosti celé Evropy, přičemž Francie nadále odmítá nahlížet na ně jako na bojové prostředky - přikládá jim výlučně odstrašovací poslání [1].

Prevence se stala novou prioritou francouzské vojenské strategie právě v důsledku skončení studené války a z něho plynoucích zásadních změn, zejména pak nestability evropského bezpečnostního prostředí. Jejím hlavním smyslem je zabránit vzniku konfliktních situací v Evropě a především pak předcházet tomu, aby se kdykoli v budoucnosti objevila nová velká hrozba pro Evropu a pro její obyvatelstvo.

Je koordinována na vládní úrovni, a to tak, aby bylo možné kdekoli v Evropě zachytit příznaky krizového vývoje, který by mohl ohrozit stabilitu bezpečnostního prostředí a zpochybnit zájmy země nebo jejích spojenců. Jejím důležitým nástrojem je zpravodajský systém, který umožňuje předjímání (anticipaci), přípravu a řízení akcí v případě krizí nebo konfliktů. Rozhodující úkoly však plní síly schopné okamžité reakce, postupná aktivace předsunutých a jednotek schopných rychlého vyslání do kterékoli krizové oblasti v Evropě a preventivní rozmisťování jednotek pozemního vojska, vojenského letectva a vojenského námořnictva.

Výrazné změny odráží také **projekce** jako třetí priorita francouzské vojenské strategie. Již dávno nejde o projekci směrem na východ, ke které bývaly předurčeny zejména 2. armádní sbor [2] a vojsko rychlého nasazení (FAR) [3]. Ty dnes ostatně již ani neexistují a hlavní pozornost se zaměřuje především na menší jednotky typu samostatný prapor nebo pluk, které jsou schopné rychlého přesunu na velkou vzdálenost a více či méně dlouhého pobytu na novém místě určení. Nové je také posílání těchto jednotek - není jím dlouhodobý boj proti tankovým či motostřeleckým divizím, ale především oddělování znesvářených stran, pomoc trpícímu obyvatelstvu a pomoc při návratu života do normálu.

Projekce může mít dvě hlavní podoby: *projekce ozbrojených sil* a *projekce síly*. V prvním případě jde o rozmísťování jednotek v terénu a tyto jednotky jsou vybaveny i velitelskými a logistickými systémy. Naproti tomu projekce síly znamená vyslání speciálních a silně vyzbrojených jednotek. Obě podoby projekce se přitom mohou vzájemně doplňovat a kombinovat.

Rovněž **ochrana** jako čtvrtá priorita je reakcí na změny bezpečnostního prostředí v Evropě. Na rozdíl od minulosti již nejde o ochranu východních hranic zemí proti předpokládanému nebezpečí masivní invaze. Skoncovalo se se soustředěním velkých jednotek na východě a severovýchodě země nebo dokonce na území SRN a francouzská armáda se připravuje především na zásahy k zabránění nepořádku, destabilizaci, vydírání a teroristickým akcím.

Jednotlivé základní funkce francouzské strategické koncepce se navzájem doplňují a zhodnocují. Tři z nich mají trvalý, permanentní charakter, pouze projekce - ať už jde o projekci ozbrojených sil nebo o projekci síly - má dočasný charakter, vztahuje se pouze ke konkrétním případům zasazení francouzských ozbrojených sil mimo státní území. I tato svou podobou proměnlivá funkce se však opírá o permanentní síly a jejich schopnosti. Odstrašování je základní funkcí, v dnešní geopolitické situaci však nemůže ani zdaleka pokrýt všechny hrozby. Proto narůstá význam prevence, jež je zaměřena na omezování nebo v případě nutnosti na silové řešení krizí a regionálních konfliktů. Francie je připravena ji naplňovat v rámci NATO, Evropské unie anebo zcela samostatně.

Francouzská vojenská strategie věnuje velkou pozornost také vymezení **oblastí globální vojenské strategie**. První oblast představuje stanovení prostředků a jejich příprava. Zahrnuje nejen podobu ozbrojených sil, ale také systematickou podporu technologické a průmyslové základny obrany, bez které by nebylo možné hovořit o samostatnosti a nezávislosti. Naplňování cílů vojenské strategie je také cestou k udržování a posilování vlivu a prestiže Francie ve světě. Proto narůstá význam racionálního rozmístění a spolehlivé vycvičenosti konvenčních složek francouzských ozbrojených sil a systému řízení a velení, který dává náčelníkovi generálního štábu možnost rozhodovat o nasazení sil v souladu s politickými rozhodnutími. Armádní generál Kelche v této souvislosti zdůrazňuje, že „systém politicko-vojenského řízení musí být co nejpřímější a nejúčinnější. Musí se opírat o celkovou strategii a umožňovat, abychom svoji odpověď přizpůsobovali a stupňovali podle civilních i vojenských aspektů krizové situace“ [4].

V případě nasazení v krizích nebo omezených konfliktech musí konvenční síly být schopny plnit následující hlavní cíle:

1. Předcházet, zadržovat a kontrolovat eskalaci násilí.
2. Prosadit, v případě nutnosti i silou, národní nebo mezinárodní vůli a přímět protivníka, aby se zřekl svých cílů.
3. Uskutečňovat civilně - vojenské akce, které přispívají k řešení krizí.
4. Po skončení konfliktu se podílet na konsolidaci míru.

Velmi důležitou součástí francouzské strategické koncepce je stanovení hlavních zásad pro nasazování ozbrojených sil. První z nich je strategické předjímání, jehož

hlavním smyslem je zachycovat, vyhodnocovat a v případě nutnosti i řešit každou situaci, jež by mohla představovat riziko nebo hrozbu. Druhou zásadou je sourodost cílů - jde o vzájemnou propojenost politických a vojenských cílů, o to, aby vojenské akce byly vedeny současně s akcemi diplomatickými, ekonomickými, humanitárními a mediálními. Další zásada klade velký důraz na trvalý charakter přípravy ozbrojených sil, což je předpokladem pro další zásadu, která požaduje schopnost cílené převahy, jež se musí projevovat ve stanoveném čase, prostoru a oblasti bojové činnosti. Za jeden z klíčových předpokladů úspěchu v nasazení ozbrojených sil se považuje zásada morálního vlivu na protivníka, jejíž vymezení se opírá především o politickou, právní, a morální legitimitu vojenských akcí v současném světě.

Hlavní schopnosti, které si francouzské ozbrojené síly musejí udržovat

Na prvním místě je to **interoperabilita** - je vymezena jako existence systémů, které umožňují vzájemně komunikovat a spolupracovat a také jako soulad na úrovni doktrín a postupů vztahujících se na přípravu a použití ozbrojených sil. Jde především o soulad francouzské doktríny s doktrínou NATO a zároveň s tím také o soulad všeobecné doktríny francouzských ozbrojených sil s doktrínami jednotlivých druhů ozbrojených sil.

Další klíčová schopnost, kterou je **zvládnutí informací**, byla stanovena právě s přihlédnutím k zásadním změnám evropského bezpečnostního prostředí po skončení studené války. Jejím základem, stejně jako v minulosti, zůstává síť zpravodajských a průzkumných prostředků a systémů.

Významným příspěvkem Francie pro evropskou obrannou a bezpečnostní identitu se v tomto směru stalo vytvoření Státního střediska pro zaměřování (*CNC - Centre national de ciblage*) v Creil nedaleko Paříže. V něm bude pracovat šedesát odborníků zaměřených na programování cílů na základě informací získaných z družic, z průzkumných letounů a z automatických průzkumných systémů. Tyto prostředky budou využívány rovněž k ověřování účinnosti úderů na vytypované cíle a k vytváření přesných map zobrazujících způsobené škody.

Novým prvkem v přístupu k informacím je **důraz na mediální rozměr práce s informacemi**. Zde se současná koncepce zásadně odlišuje od minulosti, kdy šlo o psychologickou válku. V období studené války bylo cílem vyhledávat a shromažďovat především informace o slabinách a zranitelných místech morálního stavu nepřítelů a potom na ně soustředěně a dlouhodobě působit.

Naproti tomu dnes jsou v popředí zájmu informace umožňující lépe pochopit situaci v místě nasazení. Cílem není psychologické zpracovávání nepřátelského obyvatelstva, ani zlomení jeho vůle k odporu. V popředí zájmu je především **jeho informovanost a hledání co nejlepšího kontaktu s ním**. Jako příklad lze zmínit válku v Perském zálivu, kdy všichni francouzští vojáci ze svých krků sundali přívěsky s kříží a dalšími symboly křesťanské víry, aby nedráždili náboženské citění arabského obyvatelstva v Kuvajtu.

Od nové geopolitické situace se odvíjí také schopnost generovat sílu. Jde o **vytváření vševojskových sil přizpůsobených předpokládaným operacím**. Na základě modularity se vytvářejí jednotky schopné plnit mandát daný pro mnohonárodnostní operace ve

prospěch míru. Úspěch těchto operací totiž závisí nejen na legitimitě, kterou jim dává mezinárodní společenství, ale také na náležitém použití ozbrojených sil uskupených tak, aby mohly čelit dané hrozbě.

Francouzská koncepce přitom předpokládá, že již v etapě plánování je třeba vytvářet takové ozbrojené síly, které budou schopny vynutit si respekt protivníka a v případě potřeby vést i speciální operace včetně použití přesných zbraní odpalovaných na velkou vzdálenost. Koncepce nevylučuje ani hypotézu otevřeného konfliktu. Pro takový případ stanovuje úkol zničit protivníka nebo jej neutralizovat. Toho se má dosáhnout díky efektu překvapení a schopnosti působit v operační hloubce prostoru nasazení. Za všech okolností je prioritou ochrana nasazených ozbrojených sil, a to zejména proti zbraním hromadného ničení, včetně zbraní jaderných.

K důležitým schopnostem francouzských ozbrojených sil se řadí také nalezení **východiska z krize a konsolidace míru**. To samozřejmě klade vysoké nároky na kontrolu prostředí, ve kterém ozbrojené síly působí. Vojáci jim mohou dostat pouze za toho předpokladu, že před zahájením operací, v jejich průběhu i při jejich ukončování budou mít k dispozici jednak přehled o politických souvislostech svého nasazení, jednak jasné stanovení právního rámce své činnosti. To jsou dva základní předpoklady jejich úspěšnosti v civilně-vojenských akcích. Z toho vyplývá, že pro zásahy v krizových oblastech jsou často povoláváni záložníci nebo civilisté s patřičnými odbornými poznatky a zkušenostmi.

Všeobecný plán nasazení ozbrojených sil

Jedná se o závěrečnou, syntetickou kapitolu, do které vyúsťují poznatky a závěry předcházejících kapitol. Jde především o cíle, kterých má být dosaženo, a o prostředky, jež mají být nasazeny. Oba tyto ukazatele se liší případ od případu, záleží na konkrétní podobě krize a na politickém a vojenském rámci vojenského zásahu. Francouzská koncepce se při hodnocení těchto skutečností vrací k Bílé knize obrany z roku 1994, která nastínila šest scénářů možného použití ozbrojených sil. S přihlédnutím ke změnám, k nimž od té doby došlo, pak tyto scénáře aktualizuje a zároveň je na základě zkušeností z druhé poloviny 90. let rozebírá do větších podrobností.

Scénář číslo 1. Znamená regionální konflikt, který by neohrozil životní zájmy Francie. Mohl by vypuknout na kterémkoli místě ve světě, zejména však v Evropě, ve středomořské oblasti, na Blízkém a Středním východě. **Druhým scénářem** by pak byl regionální konflikt, který by mohl ohrozit životní zájmy Francie. Podle francouzské koncepce by se tak mohlo stát v případě, kdy by se nepodařilo udržet kontrolu nad vývojem regionálního konfliktu, do něhož by byl zatažen jaderný stát.

Společným jmenovatelem obou scénářů by bylo jejich dějiště - evropský kontinent. Pokud nastanou, francouzské ozbrojené síly budou nasazeny se záměrem, aby plnily následující hlavní cíle:

- donutit agresora, aby se vzdal svých ambicí a aby dodržoval mezinárodní rezoluce,
- obnovit suverenitu napadeného státu,
- oddělovat znesvářené strany s cílem ukončit konflikt nebo jej přinejmenším udržovat v přijatelných mezích,

- zabránit tomu, aby se lokalizovaný konflikt rozšířil na celou oblast,
- zajistit volnost přepravy strategicky důležitých komodit.

Dalším společným jmenovatelem obou scénářů jsou následující základní prvky:

- ▲ velitelské systémy umožňující řízení operací buď na strategické, nebo na operační úrovni, tzn. buď na úrovni velení koaličních ozbrojených sil, nebo na úrovni velení francouzských jednotek v rámci případné spojenecké koalice,
- ▲ systémy průzkumu a vyhodnocování situace na strategické úrovni, jakožto základní předpoklad pro nezávislost francouzských činitelů při strategickém průzkumu a vyhodnocování situace,
- ▲ systémy průzkumu a vyhodnocování situace na operační úrovni, které umožňují spolupracovat se spojenci při vyhodnocování situace,
- ▲ systémy umožňující selektivní údery do hloubky, jejichž prostřednictvím lze protivníkovi buď dát jasný politický signál, nebo omezit jeho vojenský potenciál do té míry, že by nebylo nutné přistoupit k rozsáhlejší projekci síly v prostoru krize nebo ozbrojeného konfliktu,
- ▲ pozemní složka o celkovém počtu 30 000 vojáků zařazených do dvou vševojskových jednotek v síle divize, z nichž alespoň jedna bude tanková,
- ▲ námořní složka sestávající z jedné letadlové lodi s doprovodnými plavily, jedné obojživelné jednotky, skupiny letounů pobřežní ostrahy a útočných jaderných ponorek,
- ▲ vzdušná formace, která umožňuje nasazení stovky bojových letounů a skupinu letadel pro vzdušnou přepravu vojsk,
- ▲ uskupení „speciálních sil“ nasazovaných podle potřeby,
- ▲ jednotky zajišťující ochranu proti hrozbě použití zbraní hromadného ničení,
- ▲ uskupení vševojskové podpory.

Třetí scénář je spojován s úderem na francouzská zámořská území nebo departementy. Týká se tedy oblastí daleko mimo Evropy, a je proto z hlediska ČR málo zajímavý a podnětný. Totéž platí o scénáři číslo 4, který je nazván naplňování smluv o obraně. Vztahuje se především na evakuaci francouzských státních občanů ze zámořských území či departementů zasažených boji.

Nejpodrobněji rozpracovaným a z hlediska Evropy také nejzajímavějším je pátý scénář nazvaný Akce ve prospěch míru a mezinárodního práva. Text koncepce zdůrazňuje, že většinou jde o zásahy nízké intenzity, které nicméně mohou vyústit v regionální konflikt. Nástroji pro tyto zásahy jsou:

- buďto sbor o síle 50 000 vojáků určený k plnění úkolů v rámci vojsk NATO, nebo 30 000 vojáků vyčleněných k nasazení na dobu jednoho roku,
- letadlová loď s doprovodnými plavidly a jaderné útočné ponorky,
- stovka bitevních letounů s letadly umožňujícími doplňování paliva za letu a spolu s nimi i letouny vzdušného průzkumu,
- vyčleněné jednotky četnictva.

Takto vymezené jednotky mohou být nasazeny jak v rámci vojsk NATO, tak i v případě regionálního konfliktu nízké, střední nebo vysoké intenzity. Předpokládá se, že v případě nasazení by francouzské ozbrojené síly čelily velmi rozmanitým hrozbám sahajícím od teroristických aktivit přes formy ozbrojených provokací

(zejména městské bojůvky) až po otevřené bojové akce. Přitom by plnily zejména následující hlavní úkoly:

- a) kontrola procesu urovnávání konfliktu,
- b) pomáhat k návratu k mírovému životu v zemi, která je ve válečném stavu a kde je vážně ohrožena bezpečnost jejích občanů,
- c) prosazovat a nastolovat mír, a to i tak, že bude silou nucen přesně stanovenému agresorovi.

Ve všech směrech a podrobnostech tohoto scénáře francouzští politici i vojenští činitelé kladou velký důraz na celoevropské přístupy. Usilují o to, aby se zvládním krizí zabývala Evropská unie. Proto premiér Jospin hovoří o nezbytnosti „vytvořit samostatnou kapacitu Patnáctky pro zvládnání krizí, což je otevřeným a průhledným procesem“ [5]. Prezident Jacques Chirac dokonce volá po celosvětové koordinaci, „aby se OSN vybavila globální strategií řešení konfliktů. Šlo by o strategii zahrnující operace k prosazení míru, embargo na obchod s národními zdroji, opatření proti válečným štváčům a proti státům, které odmítají dodržovat závazky mírových dohod“ [6].

Závěr

Francouzská strategická koncepce výstižně charakterizuje francouzské vojenskopolitické myšlení v postkonfrontačním období. Obsahuje řadu zásadních změn ve srovnání s dokumenty, které platily ještě před deseti lety. Vymezuje nové úkoly a nová poslání pro francouzské ozbrojené síly. Rozhodující význam přitom přikládá jejich mezinárodnímu rozměru, zejména pak spolupráci a koordinaci v rámci Evropské unie. Nejvyšší politici i vojenští činitelé Francie se při všech příležitostech a na všech úrovních zasazují o co nejrychlejší vytvoření evropského sboru o síle šedesát tisíc vojáků. Prezident Chirac v obecné politicko-strategické rovině zdůrazňuje, že „evropská obrana by měla spočívat na koordinaci s Aliancí, ale pokud jde o její rozpracování a realizaci, pak musí být nezávislá na velení NATO“. Ještě konkrétněji pak vyznělo vyjádření generála Kelche pro Daily Telegraph, že „evropský sbor rychlé reakce musí mít svoji vlastní strukturu, nezávislou na NATO, která nebude NATO ani dublovat, ani nebude jeho rivalem, ale ani nebude nucena své zásahy nejprve konzultovat s Aliancí“ [8].

Nejpříměji se v tomto směru vyjádřil viceadmirál Jean-Marie Viriot, předseda výboru vojenských zástupců a ředitel vojenského štábu Západoevropské unie. Ve svém pozoruhodném článku zdůraznil [9], že ve skutečnosti nejde o vztah Evropa - NATO, nýbrž o vztah Evropa - USA a že v jeho rámci je důležité vyhnout se vazalskému vztahu a dostat se do roviny vztahů rovného s rovným. Evropané se podle jeho názoru musí připravit na to, že zásahy v krizových oblastech budou probíhat buď pod vedením NATO, nebo naprosto autonomně. V druhém případě pak musí evropští politikové i vojáci být připraveni k tomu, „aby se odvážili plavat sami, bez záchranných kruhů“.

Uzavírá však tím, že evropskou obrannou a bezpečnostní identitu nelze budovat ani proti Spojeným státům, ani bez jejich aktivní podpory. A to je také nejvýstižnější

vysvětlení mezinárodního bezpečnostně-politického rámce francouzské koncepce nasazení ozbrojených sil.

* * *

Francouzská koncepce je zajímavá i pro státy, které ještě nejsou členy Evropské unie. Ministr obrany A. Richard [10] ji upřesňuje tak, že tyto země budou pravidelně zvány k jednáním na půdě vojenského štábu EU a výboru pro politické a strategické otázky, dále by se mohly zúčastňovat konzultací v krizových obdobích a nejvyšší rovinu jejich spolupráce by mohlo představovat jejich zapojení do vojenských operací a do jejich řízení. A to je další důvod, proč by nová francouzská koncepce neměla uniknout pozornosti Armády České republiky.

Poznámky a literatura:

1. **Lionel Jospin:** La politique de défense de la France. In.: Défense nationale 12/ 1999, s. 9.
2. Jeho velitelské stanoviště se nacházelo v západoněmeckém městě Baden-Baden. Sbor sestával z celkem tří silných divizí rozmístěných na území SRN.
3. Byl to mimořádně silný sbor tvořený dokonce pěti specializovanými divizemi: vzdušně výsadkovou, aeromobilní, lehkou obrněnou, alpskou divizí, divizí námořní pěchoty. První tři jmenované svazky se ve druhé polovině 80. let dokonce připravovaly na boj proti tehdejší IV. armádě ČSLA.
4. **Jean-Pierre Kelche:** Vers une force européenne de réaction rapide. Défense nationale 2/ 2001, s. 22.
5. **Lionel Jospin:** La politique de défense de la France. Défense nationale 11/ 2000, s. 9.
6. **Jacques Chirac:** Discours aux ambassadeurs. Défense nationale 10/ 2000, s. 18.
7. Le Monde 2. 12. 2000
8. Citováno podle článku Le corps européen a a pas besoin de l OTAN, selon **Jean -Pierre Kelche**. In.: Le Monde, 29. 3. 2001, s. 4.
9. **Jean -Marie Viriot:** L autonomie, clé de voute d une véritable défense européenne. Défense nationale 2/ 2001, s. 35-44.
10. **Alain Richard:** L Europe de la Défense. In.: Défense nationale, 1/ 2001, s. 12.